

Agresivno ponašanje djece predškolske dobi

Brtn, Suzana

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:478656>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-01**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

ZAVRŠNI RAD

SUZANA BRTAN

AGRESIVNO PONAŠANJE DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

Zagreb, rujan 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

ZAVRŠNI RAD

SUZANA BRTAN

AGRESIVNO PONAŠANJE DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

MENTOR: Prof. dr. sc. Siniša Opić

Zagreb, rujan 2023.

ZAHVALA

Hvala dragom Bogu na svim blagoslovima koje mi je podario, zahvaljujući Njemu upisala sam željeni studij.

Velika hvala mojim roditeljima na pruženoj podršci, strpljenju i ljubavi koju su mi pružali svih ovih godina. Hvala mojim prekrasnim sestrama što su uvijek bile tu za mene za vrijeme mog studiranja.

Također hvala velika mom mentoru koji me usmjeravao tijekom izrade završnog rada te svim kolegama i profesorima koji su uvijek bili tu za mene te su mi na taj način pomogli u završavanju fakulteta.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Predmet rada.....	1
1.2. Struktura rada	2
2. TEORIJA AGRESIVNOG PONAŠANJA	3
2.1. Definiranje agresije	3
2.2. Uzroci agresije.....	4
2.3. Vrste agresije.....	5
3. IDENTIFIKACIJA AGRESIVNOG PONAŠANJA	7
3.1. Isticanje agresivnog ponašanja kod djetetovog razvoja	8
3.2. Utjecaj obitelji na agresivno ponašanje djeteta	11
4. PREVENCIJA I SMANJIVANJE AGRESIJE KOD DJECE PREDŠKOLSKE DOBI.....	12
4.1. Provođenje aktivnosti u odgojnoj skupini i uloga odgojitelja.....	14
4.2. Interveniranje u slučaju konflikta.....	16
4.3. Suradnja roditelja i odgajatelja.....	18
5. ZAKLJUČAK	20
LITERATURA	22
POPIS SLIKA.....	24

SAŽETAK

U ovom radu pokušavam objasniti razloge nastanka agresivnog ponašanja djece predškolske dobi. Cilj rada je prikazati važnost razumijevanja nastanka agresivnog ponašanja kod djece predškolske dobi. U ovom radu glavni naglasak se stavlja na teoretsku konstrukciju u pojmu agresivnosti kod djece rane i predškolske dobi te uzrocima takvog ponašanja. U radu se pokušavaju dati konkretni odgovori na dječju agresivnost kako kao odgojitelji mogu prevenirati u slučaju takvih ponašanja kod određene skupine djece. Agresija, prema socijalnoj psihologiji, opisuje svako ponašanje ili čin usmjeren na nanošenje štete osobi ili životinji ili oštećenje fizičke imovine.

Agresija vrlo često može biti posljedica odgojnih nedostataka ili s druge strane bolesnih stanja. Kada se govori o agresivnosti djeteta predškolske dobi tada se govori o djetetu koje je djelomično sposobno ocijeniti doseg svojih postupaka, kada se raduje nastaloj šteti ili želi uživati u tuđoj boli.

Ključne riječi: djeca, agresivnost, odgojitelj, preventive mjere

SUMMARY

In this paper, I try to explain the reasons for the aggressive behavior of preschool children. The aim of the paper is to show the importance of understanding the emergence of aggressive behavior in preschool children. In this paper, the main emphasis is placed on the theoretical construction of the concept of aggressiveness in children of early and preschool age and the causes of such behavior. In their work, they try to give concrete answers to children's aggressiveness, how educators can prevent such behavior in a certain group of children. Aggression, according to social psychology, describes any behavior or act aimed at harming a person or animal or damaging physical property.

Aggression can very often be the result of educational deficiencies or, on the other hand, medical conditions. When we talk about the aggressiveness of a preschool child, we are talking about a child who is partially capable of evaluating the reach of his actions, when he rejoices at the damage caused or wants to enjoy someone else's pain.

Key words: children, aggressiveness, educator, preventive measures

1. UVOD

1.1. Predmet rada

Agresivno ponašanje normalan je i tipičan dio odrastanja i za roditelje je ključno pomoći svojoj djeci da nauče kako se nositi s njim. Kako djeca predškolske dobi sve manje pokazuju fizičku agresiju ponajviše zato što su im dijelovi mozga koji kontroliraju agresiju bolje razvijeni. Primjećivanje agresivnog ponašanja kod vašeg djeteta može biti uznemirujuće za roditelje, ali važno je znati da ta agresija može dovesti do problema kod kuće i u školi. Agresija može biti fizička ili relacijska (socijalna). Iako se fizička agresija javlja kod većine predškolske dobi, obično se smanjuje kako stare. Međutim, neka djeca predškolske dobi mogu i dalje biti agresivni ili povećati svoje agresivno ponašanje. Zbog toga je važno da roditelji prate agresiju svoje djece i uključiti se u nastavu kako djeca da ne bi koristila agresiju. Roditeljstvo koje je neprijateljsko, što može uključivati korištenje oštre discipline, može doprinijeti daljoj fizičkoj agresiji djeteta tijekom vremena.

Agresivnost u ranom djetinjstvu ne shvaća se ozbiljno i često se smatra dijelom odrastanja. Da bismo ovo razumjeli, potrebno je ispitati središnju temu agresije, individualne naspram društveno-kulturnih aspekata agresivnog ponašanja i značenje agresije. Agresivnost se može shvatiti na različite načine. Može se konceptualizirati kao osobina ličnosti ili podrijetlom iz teškog temperamenta. Drugim riječima, agresija može biti svojstvena pojedincu. Drugi pogled na agresiju identificira je kao simptom sa ili bez namjere ili adaptivne funkcije. Agresija također može odražavati obrazac ponašanja koji se može pripisati sindromu, kao što je Lesch-Nyhanov sindrom. U predškolskoj dobi moguć je širok spektar agresivnog ponašanja.

U tim procesima postoje i djeca koja zahtijevaju više truda, pažnje, kreativnosti i ostalih kompetencijskih vještina kako bi mogla odgojno i obrazovno napredovati, ali također kako bi bili prihvaćeni od svojih vršnjaka. U ranom djetinjstvu razlika od nekoliko godina u životu djeteta može biti ogromna.

1.2. Struktura rada

Ovaj završni rad sastoji se od pet cjelina. Prvi dio rada se odnosi na uvodne stavke rada koje definiraju predmet i strukturu rada. Drugi dio rada se odnosi na definiranje pojma agresivnosti. Treći dio rada se odnosi na identifikaciji agresivnog ponašanja gdje se posebno ističe agresivno ponašanje tijekom djetetova odrastanja. Također se ističe i utjecaj obitelji na agresivno ponašanje djeteta. Četvrti dio se odnosi na prevenciju i smanjenje agresije kod djece predškolske dobi. Analiziraju se preventivne mjere kao i intervencija roditelja i odgajatelja u slučaju ponašanja agresije kod predškolske djece. Peti dio se odnosi na zaključne stavke rada.

2. TEORIJA AGRESIVNOG PONAŠANJA

2.1. Definiranje agresije

Agresivnost je usredotočena na povrjeđivanje druge osobe bilo fizički ili psihički. Iako se svi povremeno možemo osjećati agresivno, kada agresija postane sveprisutna ili ekstremna, to može biti znak mentalnog zdravstvenog stanja, poremećaja ovisnosti o drogama ili drugog medicinskog problema (Essau i Conrad, 2004).

Agresija može poslužiti u različite svrhe, uključujući:

- Izražavanje ljutnje ili neprijateljstva
- Potvrđujući dominaciju
- Zastrašujuće ili prijeteće
- Postizanje cilja
- Izražavanje posjedovanja
- Odgovarajući na strah
- Reagiranje na bol
- Natječući se s drugima.

Budući da je agresivno ponašanje namijenjeno nanošenju štete nekome tko ne želi biti povrijeđeno, ono mora uključivati akciju, jednostavno razmišljanje o tome da nekome nanese štetu ili osjećaj ljutnje nije dovoljno, a slučajno nanošenje štete nekome nije kvalificirano. Agresivna ponašanja mogu biti (Kazdin, 1995):

- Fizički, poput premlaćivanja, udaranja, šutiranja ili ubadanja druge osobe. Oštećivanje imovine također je oblik fizičke agresije.
- Verbalno, što može uključivati ruganje, vrijeđanje i vikanje.
- Relacijski, koji ima za cilj naštetiti odnosima druge osobe. To može uključivati širenje glasina i laganje o nekom drugom.
- Pasivno-agresivno, poput ignoriranja nekoga tijekom društvenog događaja ili davanja komplimenata s leđa. Pasivno-agresivno ponašanje obično ima za cilj dopustiti da se nekome naudi, a ne izravno nanijeti štetu.

Iako često razmišljamo o agresiji u njezinim fizičkim oblicima, psihička agresija također može biti vrlo štetna. Kada se osoba verbalno vrijeđa ili u nekim situacijama zastrašuje tada

se prikazuje emocionalna i mentalna agresija. Cyberbullying je još jedan oblik nefizičke agresije koji može ozbiljno ozlijediti druge.

2.2. Uzroci agresije

I dalje se ne zna što točno uzrokuje pretjeranu ili neprikladnu agresiju. Vjerojatno je uključeno nekoliko različitih čimbenika, uključujući nečiju biologiju, okolinu i psihološku povijest. Mogu postojati genetski i hormonski čimbenici koji utječu na agresiju. Neravnoteže u određenim hormonima, poput testosterona i kortizola, i neurotransmiterima, poput serotonina i dopamina, mogu biti povezane s agresijom. Do ovih neravnoteža može doći iz više razloga, uključujući genetiku. Struktura mozga također može utjecati na agresiju. Osobe sa strukturnim abnormalnostima u amigdali imaju veću agresiju od svojih vršnjaka. Promjene u drugim područjima mozga također mogu pridonijeti agresivnom ponašanju.

Način na koji ste odgojeni može utjecati na to hoćete li se ponašati agresivno ili ne. Ljudi koji odrastaju svjedoci agresije vjerojatnije će vjerovati da su nasilje i neprijateljstvo društveno prihvatljivi. Doživljaj traume tijekom djetinjstva također može dovesti do agresivnog ponašanja u odrasloj dobi. Psiholog Albert Bandura je proveo poznati eksperiment s lutkom Bobo. Istraživanjem je došao do zaključka kako promatranje može imati vrlo važnu ulogu kada je u pitanju agresija. U eksperimentu sudjelovala su djeca koja su gledala video gdje odrasli ponašaju agresivno prema lutki, kasnije su ta djeca prekopirala agresivni oblik ponašanja prema lutki (Hewstone, Stroebe, 2003).

Nekoliko stanja mentalnog zdravlja može biti povezano s agresivnim ponašanjem, uključujući:

- Poremećaj nedostatka pažnje/hiperaktivnosti (ADHD)
- Bipolarni poremećaj
- Granični poremećaj osobnosti (BPD)
- Narcizam
- Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP).

Epilepsija, demencija, psihoza, poremećaj ovisnosti i ozljede ili abnormalnosti mozga također mogu utjecati na agresiju. Ljtnja i agresija također su povezani s mentalnim zdravstvenim stanjima. Međutim, nije jasno uzrokuje li neregulirana ljtnja ta stanja ili sama stanja otežavaju upravljanje intenzivnim emocijama poput ljtnje i agresije. Doživljaj agresije od strane partnera, prijatelja ili člana obitelji također ima štetne učinke. Ljudi koji su bili žrtve tjelesne ili psihičke agresije ta iskustva smatraju štetnima, čak i kada njihov agresor to ne čini. Ti oblici agresije mogu u konačnici dovesti do kraja veze. Nekontrolirana agresija također može otežati stvari na poslu i zategnuti prijateljstva. To može dovesti do više stresa i osjećaja otuđenosti za agresora, što može pogoršati problem (Hewstone, Stroebe, 2003).

Djeca u predškolskoj dobi su jako osjetljiva na laganje, prijevare, zapovijedanje, zadirkivanje, nepravedno kažnjavanje, zanemarivanje.

2.3. Vrste agresije

Psiholozi dijele agresiju na dvije glavne vrste. I jedno i drugo šteti onima koji ih doživljavaju, bilo kao metu ili kao agresora.

Impulzivna agresija

Impulzivna agresija također je poznata i kao afektivna ili reaktivna agresija. Ovu vrstu agresija obilježavaju jake emocije. Ukoliko je impulzivna agresija uzrokovana ljtnjom tada se javlja sustav odgovora na prijetnje u mozgu. Ova agresija nije planirana te se vrlo često javlja u žaru ljtnje. Npr. kada vozite i u trenutku vožnje drugi automobil presiječe vaš put, tada reagirate agresivno prema tom vozaču te u tom trenutku se javlja impulzivna agresija (Loeber, Stouthamer-Loeber, 1998).

Instrumentalna agresija

Također poznata kao predatorska agresija, instrumentalna agresija obilježena je ponašanjima koja su namijenjena postizanju većeg cilja. Instrumentalna agresija često je pažljivo planirana i obično postoji kao sredstvo za postizanje cilja. Ozljeđivanje druge osobe u pljački je primjer ove vrste agresije. Cilj agresora je pribaviti novac, a nanošenje štete drugoj osobi je sredstvo za postizanje tog cilja (Loeber, Stouthamer-Loeber, 1998).

Otvoreni oblici agresivnosti

Ovaj oblik agresivnosti povezan je s fizičkim nasiljem. Djeca koja imaju otvoreno antisocijalno ponašanje imaju sklonost reagirati na situaciju negativnije i osjetljivije od djece koja pokazuju prikriveno agresivno ponašanje. Dječaci se vrlo češće bore od djevojčica, ali i djevojčice u školi znaju imati ovaj oblik ponašanja (Loeber, Stouthamer-Loeber, 1998).

Prikriveni oblici agresivnosti

Prikriveni oblici agresije iskazuju postupke poput krađe, izazivanje požara, bijeg od doma. Djeca koja koriste ovu vrstu agresije imaju veliki rizik kad su u pitanju problemi sa zakonom.

Reaktivna agresivnost

Reaktivna agresija se obično definira kao odgovor na društvenu prijetnju, provokaciju ili frustraciju i snažno je povezana s ljutnjom. Budući da se povećana reaktivna agresija nalazi u raznim mentalnim poremećajima, možda bi je bilo bolje promatrati i objasniti kao transdijagnostički fenomen. Ovakva djeca imaju visoku dozu nepovjerenja i vrlo su oprezna prema drugima te ih često doživljavaju kao svoje neprijatelje koji zaslužuju nasilje. Djeca imaju poteškoća s koncentracijom, ne mogu obuzdati impulzivnost te se žale na vršnjačko odbacivanje. Ova vrsta agresivnosti se povezuje s mjerama discipliniranja koje se provode od strane roditelja te su mjere povezane s tjelesnim zlostavljanjem, nestabilnom obitelji i nasiljem (Schwarz, et, al., 1998).

Proaktivna agresivnost

Proaktivna agresija je agresija koja je svrhovita i ciljno usmjerena. Neka djeca mogu pokazivati neregulirana ponašanja, na primjer proaktivnu agresiju. Istraživači dječje i adolescentske agresije često kategoriziraju agresiju prema funkciji ili motivaciji koja stoji iza ponašanja, odnosno proaktivnu i reaktivnu agresiju. Proaktivna agresija je planske, instrumentalne i usmjerene na cilj i povezana je s očekivanjem nagrade pri korištenju agresije (Dodge, 1991).

3. IDENTIFIKACIJA AGRESIVNOG PONAŠANJA

Nitko ne voli biti ljut, ali svi s vremena na vrijeme iskusimo tu emociju. S obzirom na to da je mnogim odraslim osobama teško izraziti ljutnju na načine koji su zdravi i produktivni, nije iznenađujuće da osjećaji ljutnje često prerastaju u ispade kod djece. Većina se roditelja pita što učiniti s napadima bijesa i ljutitim ponašanjem, a više od nekoliko njih se pita je li način na koji se njihovo dijete ponaša normalan.

U predškolskim godinama, napadi bijesa su normalan dio života. Djeca bacaju posuđe ili grabe igračke jedni drugima jer nemaju vokabular ili socijalne vještine da izraze što osjećaju i trebaju. Ovi ispadi daju roditeljima priliku da nauče djecu kako izraziti i regulirati svoje emocije. Oni također mogu biti znakovi stresa. Psihološka istraživanja pokazuju da se djeca mogu ponašati ako je član obitelji, na primjer, bolestan ili ako se roditelji razvode. Ljutnja i agresija su normalni, ali roditelji moraju reagirati. Ovo je kritično vrijeme za rješavanje dječjeg bijesa i samokontrole kako bismo osigurali zdrav razvoj i pomogli im da uspiju kasnije u životu. Ako se ne liječe, problemi u ponašanju u djetinjstvu mogu djeci otežati uspjeh u školi i povećati rizik od problema s mentalnim zdravljem, fizičkih bolesti i zlorporabe stvari kasnije u životu. Mala djeca često imaju napade bijesa jer nešto žele, ali ne znaju kako to dobiti (Buljan Flander, Karlović, 2004).

Kada se dijete loše ponaša, važno je dati dosljedne posljedice, zajedno s objašnjenjem, kako bi dijete naučilo da postoji odnos između njegovog ponašanja i reakcije. Na primjer, roditelj može poslati dijete u svoju sobu na 15 minuta ili opozvati određenu privilegiju, kao što je sat gledanja TV-a. Reakcije na loše ponašanje trebaju biti umjerene i dosljedne. Ako dijete ponekad dobije time-out, ali ne i drugi, neće naučiti da agresivno ponašanje dovodi do posljedica. Izbjegavajte pretjerano reagiranje ostrim, strogim disciplinama koje mogu naštetiti mentalnom zdravlju i razvoju djeteta (Buljan Flander, Karlović, 2004).

Priručnik Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba "Nasilje među djecom" iz 2010. godine predstavljaju znakove koji se odnose na prepoznavanje nasilnog ponašanja kod djece predškolske dobi:

- iskazivanje napada bijesa koji traje dulje od 15 minuta te dijete u tom trenutku ne može nitko smiriti.

- ispadi agresivnog ponašanja bez razloga
- neustrašivost kod djece
- odbijanje pravila i poslušnosti
- ne povezanost s roditeljima
- vrlo često gledanje nasilja na televiziji.

Autori ističu kako se danas sve više agresivnost ističe u dječjoj igri. Prije su u dječjim igrama djeca vodila borbu protiv zla, no danas je u tim istim igricama najviše prisutna agresivnost koja se usmjerava prema ljudima, predmetima i životinjama.

3.1. Isticanje agresivnog ponašanja kod djetetovog razvoja

Prije se smatralo kako je rano djetinjstvo lišeno agresivnosti, no nova istraživanja su pokazala kako se agresivnost kod djece primjećuje još u ranoj dobi. Prvi koraci agresivnog ponašanja primjećeni su kod sedme godine života djeteta. Obitelj ima značajan utjecaj na život djeteta. Važno je napomenuti da je većina ponašanja koja dijete pokazuje izravno povezana s onim što je iskusilo u životu. Osobito agresivno ponašanje među djecom ima poznatu tendenciju kada se manifestira. Stil roditeljstva, ponašanje u obitelji kao i socioekonomski status obitelji utječu na agresivno ponašanje koje ispoljavaju različita djeca. Pregledom prethodnih studija utvrđeno je da neki aspekti obitelji utječu na agresivno ponašanje djece. Neki nalazi uključuju kako djeca predškolske dobi izražavaju agresivno ponašanje, uključujući vikanje, razdražljivost, nemir i impulzivnost. Obitelji u djetinjstvu imaju značajnu ulogu u oblikovanju ponašanja djeteta. To varira od obitelji od obitelji pune ljubavi i podrške do onih koje dolaze iz obitelji koje nisu pogodne za odgajanje dobrog ponašanja djece, kao što su one u kojima se roditelji svađaju. Značaj ovog rada o utjecaju obitelji na agresivno ponašanje male djece je u tome što pomaže u razumijevanju čimbenika koji doprinose agresivnosti kod djece (Field, 2004).

U prvim pojavama agresivnog ponašanja, djeca moraju imati razvijene motornu, emocionalnu i kognitivnu zrelost koja je vidljiva u prvim godinama života. Prva agresivnost vidljiva je sa heteroagresivnim obilježjima gdje dijete lupa nogama, udara oko sebe, baca predmet, čupa, štipa, lupa glavom. Tijekom prve godine agresivnost je povezana s nezadovoljavanjem

fizioloških potreba kao što su piće, hrana, toplina itd. U drugoj godini života djeteta agresivno ponašanje povezuje s igračkama. Vrhunac bijesa doživljava se u dobi od 3,5 godine. Od tri godine pa nadalje javlja se jačanje tendencije na napad ili frustracija uz napadaje bijesa.

S razvojnog stajališta, različiti aspekti doživljaja i izražavanja ljutnje pojavljuju se u različitim vremenima i slijede različite razvojne putanje. Napadi bijesa koji uključuju plač, gaženje, guranje, udaranje i udaranje nogama uobičajeni su kod djece od 1 do 4 godine, a učestalost se kreće od 5 do 9 puta tjedno s prosječnim trajanjem od 5 do 10 minuta (Potegal et al. 2003). Intenzitet i broj izljeva bijesa obično se smanjuje s godinama, iako djeca koja se obično razvijaju i dalje izvana pokazuju ljutnju i frustraciju, ponašanja koja roditelji često označavaju kao izljevi bijesa. Ovo smanjenje učestalosti izljeva ljutnje kako djeca stare paralelno je s razvojem vještina regulacije emocija i stjecanjem društveno prikladnih načina izražavanja ljutnje (Potegal et al. 2003). Intenzivni i nekontrolirani ispadi bijesa mogu klinički zabrinjavati u male djece. Intenzivni izljevi bijesa kao odgovor na beznačajne provokacije također mogu trajati tijekom razvoja i manifestirati se kroz različite psihijatrijske poremećaje. Zbog očitog nedostatka kontrole, ta se ponašanja nazivaju "napadi bijesa" kod teške disregulacije raspoloženja i Tourettov sindrom (TS), kao i "topljenja" kod djece na autističnog spektra (Potegal et al. 2003). Djeca kako rastu sve više izražavaju agresivnost kroz verbalno ponašanje. Slika 1. prikazuje razvoj agresivnosti kroz godine odrastanja.

Slika 1. Razvoj agresivnosti kroz godine

Izvor: Greenspan, S. I., Wieder, S. (2004). *Dijete s posebnim potrebama: poticanje intelektualnog i emocionalnog razvoja*. Lekenik: Ostvarenje.

Problematika agresivnog ponašanja među vrtičarcima predstavlja značajan problem za odgojitelje, roditelje i društvo u cjelini. Dok je određena razina fizičke i verbalne agresije uobičajena među malom djecom, ona može postati ozbiljan problem ako je uporna i jaka. Agresivno ponašanje može imati negativne učinke na dječji razvoj, akademska postignuća i društvene odnose, a također može stvoriti izazovno okruženje za učenje za učitelje i druge učenike.

3.2. Utjecaj obitelji na agresivno ponašanje djeteta

Obiteljski čimbenici rizika za agresiju i nasilje počinju prije rođenja djeteta. Osim genetskih čimbenika koji mogu oblikovati sklonost agresiji, roditelji utječu na prenatalni rizik kroz intrauterino okruženje. Izloženost fetusa toksinima iz okoliša i korištenje supstanci kod majke

povezani su s agresivnim i antisocijalnim ponašanjem djece. Obiteljsko psihosocijalno okruženje također utječe na razvoj fetusa, dijelom oblikujući sustav za odgovor na stres.

Znanost o otpornosti konvergirala je na zajedničkom popisu čimbenika i procesa povezanih s adaptivnim razvojem . Ovi adaptivni procesi mogu imati promotivne (tj. pridonositi na sličan način pozitivnim ishodima bez obzira na razinu rizika) ili zaštitne funkcije (tj. pridonositi pozitivnim ishodima posebno u kontekstu povećanja rizika). Mnogi od najsnažnijih adaptivnih procesa odvijaju se u obiteljskom kontekstu. Na primjer, roditeljska toplina i osjetljivost često su povezani s manje

Intervencije često nastoje utjecati na procese prilagodbe u obitelji kako bi se smanjilo nasilje među mladima. Obitelj je prva zajednica gdje dijete formira svoj identitet, gdje određuje svoj odnos prema sebi samom i svijetu. Kada je riječ o djeci koja imaju nasilno ponašanje, nužno je upozoriti roditelje i sredinu iz koje dolazi kako bi se mogli bolje razumjeti razlozi takvog ponašanja. Prema istraživanjima može se vidjeti kako su obitelji takve djece vrlo često problematični. Roditelji su vrlo često neraspoloženi, ne pružaju dovoljno pažnje prema svojoj djeci (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012).

U trenutku kada su roditelji svjesni agresivnog ponašanja djeteta, tada oni navode kako je to samo prolazna faza i vrlo često koriste izraz "tako se dječaci moraju ponašati" (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012). Prema istraživanja autora, navodi se kako agresija raste ako roditelji toleriraju agresivno ponašanje djeteta. U velikom dijelu roditelji koriste kazne kao česte odgojne metode. U takvim slučajevima djeca se služe agresivnim ponašanjima kako bi postigli ono što žele.

4. PREVENCIJA I SMANJIVANJE AGRESIJE KOD DJECE PREDŠKOLSKE DOBI

Prevenција služi kako bi zaštitila djecu i okolinu od agresivnog ponašanja pa prema tome rad s djecom treba biti započet još od najranije dobi. Vrlo je važno na vrijeme djelovati jer je prevenција izrazito važna kod agresivnosti. Bez obzira udaraju li djeca ili grizu jer su ljuta ili iz razloga koje jednostavno ne razumijete, agresivno ponašanje može biti normalan dio dječjeg razvoja. Obično, ako dijete prima dosljedne negativne posljedice za agresiju i nauči nove vještine kako bi poboljšalo svoje ponašanje, agresija počinje jenjavati tijekom predškolskih godina. Međutim, agresija ponekad može biti simptom većeg problema. U nekim okolnostima roditelji će možda morati potražiti stručnu pomoć (Bouillet, 2010).

Ponekad su mala djeca agresivna jer nemaju verbalne vještine da zadovolje svoje potrebe. Dijete koje ne može reći: "Nemoj to raditi", kada mu brat ili sestra uzme igračku iz ruku, može udariti ili ugristi kako bi izrazilo svoje nezadovoljstvo. Djeca školske dobi ponekad se ponašaju agresivno jer ne mogu regulirati svoje emocije. Dijete koje nema jezičnu sposobnost reći: "Sad sam jako ljut" može pokazati svoju ljutnju tako što će šutnuti roditelja. Ponekad su djeca agresivna jer smatraju da udaranje ili griženje djeluje. Ako dijete otkrije da ga brat ili sestra ostavlja na miru ako ih udari, uči da je udaranje dobar način da dobije ono što želi (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012).

Neka djeca udaraju svoje roditelje kako bi pokušala postići svoje. Ako je učinkovito, agresivno ponašanje će se vjerojatno pogoršati. Na primjer, ako dijete udari jer mu roditelj ne želi kupiti igračku, a roditelj na kraju popusti i dobije igračku, dijete će naučiti da je udaranje dobar način da dobije ono što želi.

Važno je nešto poduzeti kada se dijete ponaša agresivno. Uz brze posljedice i nove vještine, dijete može naučiti odgovoriti na frustraciju i druge velike osjećaje na prikladniji način. Svaki čin agresije trebao bi rezultirati trenutnom posljedicom. Nemojte davati upozorenja ili podsjetnike da prestanete. Posljedice mogu uključivati (Bouillet, 2010):

- Pauza. Kada se koristi na odgovarajući način, time-out uči djecu kako se smiriti. Krajnji cilj time-outa trebao bi biti da djeca sama sebe stave u time-out prije nego što napadnu agresivno. U ovom slučaju, time-out nije namijenjen kažnjavanju djeteta za takvo ponašanje, već da mu se pruži prilika da u ovom trenutku vježba strategije smirivanja. U početku će roditelj najvjerojatnije morati biti prisutan s djetetom kako bi ga naučio tim vještinama i osigurao da ih može učinkovito koristiti u budućnosti.
- Restitucija. Ako dijete nekoga povrijedi, odšteta bi trebala biti dio posljedice. Restitucija može uključivati posuđivanje omiljene igračke osobi koju je povrijedila ili obavljanje dodatnih poslova kako bi se platila šteta koju je dijete prouzročilo. Restitucija može pomoći popraviti odnose i dati vašem djetetu priliku da se popravi.
- Gubitak privilegija. Oduzeti svom djetetu omiljenu stvar ili aktivnost na 24 sata. Gubitak elektronike ili prilika da odete kod prijatelja može biti učinkovit podsjetnik da ne povrijedite druge.
- Prirodne posljedice. Ako dijete uništi vlastitu imovinu, prirodna bi posljedica mogla biti najučinkovitija. Ako tinejdžer baci svoj telefon i razbije ga, nemojte kupovati novi. Ostati bez telefona i morati kupiti vlastitu zamjenu može poslužiti kao vrijedna životna lekcija.
- Sustavi nagrađivanja. Ako dijete često pokazuje agresiju, uspostaviti sustav nagrađivanja. Pružiti pozitivno potkrepljenje za željeno ponašanje, poput nježnih dodira. Sustav simbolične ekonomije također može eliminirati agresiju kod neke djece.

Bez obzira koju vrstu posljedice odaberete, pobrinite se da ona predstavlja disciplinu, a ne kaznu. Osramoćivanje ili posramljivanje djeteta može imati negativan učinak i dovesti do povećane agresije. Agresivno ponašanje ukazuje na to da djetetu nedostaju vještine koje su mu potrebne da pravilno upravlja svojim ponašanjem. Poučavanje djece novim vještinama trebalo bi biti dio disciplinskog procesa. Društvene vještine, vještine rješavanja problema i vještine rješavanja sukoba smanjit će agresivno ponašanje. Disciplina treba naučiti dijete što učiniti umjesto da glumi ili postane agresivno. Pomoći djetetu da vidi alternativne izbore koji ne uključuju agresiju (Bilić, Buljan Flander, Hrpka, 2012).

Djeca u određenim trenucima neće shvatiti kako je agresija nepoželjna pa im se iz tih razloga mora objasniti kako se s takvim ponašanjem neće moći družiti s drugom djecom. Primjerena

posljedica je ona kada dijete shvati da je kažnjeno zbog svoga ponašanja. Najvažnije je svaki oblik prevencije prilagoditi prema djetetu. Prevencija mora ukazati na to da djeca razumiju svoje pogreške. Ako odrasle osobe ne interveniraju, tada se pasivnost javlja kao dodatna potvrda za agresora. Potrebno je prema djeci razviti pristup za empatiju. Empatija nije prirodna i mora se naučiti, a to se najbolje postiže kod dobre primjere u praksi (Bouillet, 2010).

4.1. Provođenje aktivnosti u odgojnoj skupini i uloga odgojitelja

Odgojitelji moraju provoditi adekvatne aktivnosti koji će imati utjecaj na poticanje rasta socio-emocionalnog razvoja kao i na razvoj ličnosti svakog djeteta. Kako bi se smanjila agresivnost odgojitelji u skupini također moraju razvijati pozitivna emocionalna stanja. To se odnosi na aktivnosti koji potiču osjećaj pripadnosti određenoj odgojnoj skupini kod djeteta. Također kod djeteta se razvija i osjećaj privrženosti, povjerenja i ljubavi. Odgojitelji na takav pristup stvaraju osjećaj topline gdje kod djece potiču opušteno i ugodno mjesto.

Emocije su vrlo važne kada je u pitanju razvoj djece. Djece kroz igru i aktivnosti otkrivaju različite emocije kao što su radost, tuga, ljutnja, strah, ljubav itd. Kako navodi Vukasović (1990) osnove zdrave tjelesne konstitucije, temelji intelektualnog, emocionalnog i voljnog života, prva zanimanja i prve spoznaje, prve osobine moralnog lika i osnove budućeg karaktera, prve sposobnosti uočavanja, doživljavanja i ostvarivanja lijepog, prve radne navike i navike društvenog ponašanja, postavljaju se već u predškolsko doba. Odgojni uvjeti imaju veliki utjecaj na razvoj djeteta do polaska u školu. Odgojitelji podučavaju kako bi poboljšali razvoj i učenje sve djece pružajući ravnotežu iskustava vođenih od strane odraslih i onih koje vode djeca. Oni planiraju nastavni plan i program kako bi postigli važne ciljeve učenja kroz iskustva učenja koja uključuju igru, male grupe, velike grupe, centre interesa i rutine.

Uloga odgajatelja u nastavi nikada nije bila tako istaknuta i vitalna kao što je sada. Voditelj nastave planira, vodi, podučava i ocjenjuje učenje. Preuzimanje uloge odgojitelja prisiljava stručnjaka za rano djetinjstvo da bude namjeren u ciklusu planiranje-poučavanje-ocjenjivanje. Biti namjeren znači biti svrhovit i jasan u pogledu onoga što poučavati, poučavati tako da djeca uče i steknu određena znanja i vještine, te jasno procjenjivati ispunjavanje ciljeva

učenja. Odgojitelj uključuje djecu u zanimljive aktivnosti učenja i provodi mnogo vremena u planiranju učenja.

U promjenjivom okruženju obrazovanja u ranom djetinjstvu, inkluzivne učionice postaju sve prisutnije. Područja općeg obrazovanja u ranom djetinjstvu i specijalnog obrazovanja u ranom djetinjstvu stapaju se zajedno, stvarajući potrebu za edukatorima koji imaju vještine i znanja potrebna za podučavanje sve djece. Odgajatelj gradi odnose suradnje kako bi podržao učenje inkluzivne populacije djece.

Odgajatelji u ranom djetinjstvu potiču se da njeguju djecu dodirom i tjelesnom privrženosti. Grljenje, držanje i iskreno ohrabrivanje djeteta neophodni su za dječji psihološki i kognitivni rast. Odgojitelji koji razmjenjuju rukovanje, zagrljaje i nježne dodire modeliraju siguran dodir. To djeci pruža priliku da nauče i koriste prikladan, siguran dodir te im pomaže da ga razlikuju od neprikladnog i nesigurnog dodira.

Izgradnja snažne privrženosti još je jedan način da se olakša njegovanje. Bowlbyjev (1982) koncept privrženosti u ranom razvoju uključuje i istraživački sustav i sustav privrženosti. Istraživački sustav potiče djetetov cilj učenja o svijetu. Sustav pričvršćivanja tjera dijete da ostane u blizini odrasle osobe kako bi dijete osjećalo sigurnost i sigurnost. Ova dva sustava djeluju kao ravnoteža jedan drugome, pružajući maloj djeci sigurnu bazu iz koje mogu istraživati i učiti. Djeca koja razviju emocionalnu privrženost svojim učiteljima kompetentniji su učenici jer se osjećaju sigurnije reagirajući na nove materijale i aktivnosti (Miljak, 2009).

Stručnjaci za rano djetinjstvo koji njeguju djecu pomažu im u uspostavljanju nježnih, brižnih odnosa. Stvaranje snažnih, podržavajućih privrženosti postavlja pozornicu za mnoštvo budućih odnosa dok djeca kreću u širi svijet izvan svoje uže obitelji. Učitelji pomažu djeci da nauče da su im ljudi u životu najvažniji.

Odgajatelji koriste i verbalne i neverbalne interakcije koje jasno pokazuju poštovanje i ljubav prema djeci. Verbalne interakcije koje pokreću odgojitelje uključuju postavljanje otvorenih pitanja, davanje uputa, izravne upute i razgovore. Neverbalna interakcija ključna je za izgradnju komunikacijskih vještina s malom djecom. Osmijeh, grljenje, držanje, korištenje kontakta očima i klečanje u djetetovoj razini modeli su puna poštovanja i toplih neverbalnih interakcija. Pažljivo slušanje dječjih briga i razgovora, kao i njihovo tješjenje i uvjeravanje,

ustupavlja odnose pune povjerenja. Uključivanje u ovu svakodnevnu vrstu uvjeravanja potiče povjerenje djece u učitelja. Izgrađeno samopouzdanje proteže se u smislene aktivnosti u koje sudjeluju učitelji i djeca.

Započinjanje razgovora s malom djecom treba započeti izravnim kontaktom očima i izgovaranjem djetetovog imena. Jasna komunikacija koju djeca mogu razumjeti na temelju svoje razvojne i intelektualne razine smanjuje pogrešne percepcije. Podržavajuće interakcije karakteriziraju iskrene i specifične pohvale, ohrabrenje i riječi dobrodošlice. Sve to jača odnose između odgojitelja i djece i motivira djecu za učenje. Odgojitelji moraju smisliti aktivnosti koje će djecu poticati na kreativno djelovanje gdje će se raditi na suzbijanju agresivnosti.

4.2. Interveniranje u slučaju konflikta

U vrijeme puzanja stvara se veći opseg kretanja. Djeca tada istražuju okolinu gdje se javlja ispoljavanja snaga kod djece do prve godine života jer se javlja agresija i nepoštovanje granica. Kada je u pitanju nesigurnost djeca koriste emocionalni signal odgojitelja i to u svrhu organizacije za vlastito ponašanje te kao model vlastitog ponašanja. Prema tome odrasla osoba mora djelovati brzo i jasno. Odrasla osoba mora prekinuti konflikt na način da će stati između djece gdje će se jasno vidjeti stav te će tiho s njima razgovarati u njihovoj razini. U takvim trenucima odgojitelji moraju doticati djecu i oslovljavati ih s imenom. Takvo izravno obraćanje djetetu pruža osjećaj sigurnosti. Djeca u tom trenutku vide kako odrasla osoba ima pregled nad situacijom i da zna rješenje za nastali problem. U konfliktnim situacijama ne smiju se zaboraviti individualne potrebe svakog djeteta. Ne mogu sva djeca podnijeti dodir i u takvim situacijama javlja se agresija ukoliko ih odgojitelj želi zadržati kod sebe.

Djeca moraju znati granice, svoje i prema vršnjacima i odraslima. Djeca moraju imati prostor za istraživanje. Djeca kada sama istražuju vrlo često su poslušnija. Razlog tome je pružanje potrebnog prostora kada je u pitanju samostalno istraživanje. Takva situacija je najbolji način za promjenu djetetovog ponašanja. Okruženje koje je prilagođeno djetetu omogućava ispunjavanje njegovih potreba i bez da se postavljaju granice. Na takav način i djeca koja imaju deset mjeseci mogu reagirati na zabrane i dopuštenja. Neovisno o svojoj starosti djeca

se puno razlikuju jedna od drugih. Individualna posebnost djece koja se može promatrati te ostaje stabilna jeste temperament. Različiti temperamenti imaju drugačiji utjecaj na konfliktne situacije.

Brojna istraživanja su zaključila da složena interakcija ili kombinacija čimbenika dovodi do povećanog rizika od nasilnog ponašanja kod djece i adolescenata. Ti čimbenici uključuju:

- Prethodno agresivno ili nasilno ponašanje
- Biti žrtva fizičkog i/ili seksualnog zlostavljanja
- Izloženost nasilju u kući i/ili zajednici
- Biti žrtva maltretiranja
- Genetski (obiteljsko nasljeđe) čimbenici
- Izloženost nasilju u medijima (TV, filmovi, itd.)
- Prisutnost vatrenog oružja u kući
- Kombinacija stresnih obiteljskih socioekonomskih čimbenika (siromaštvo, teška deprivacija, raspad braka, samohrano roditeljstvo, nezaposlenost, gubitak podrške šire obitelji).

4.3. Suradnja roditelja i odgajatelja

Mlinarević i Tomas (2010) ističu kako je suradnja između predškolske ustanove i roditelja vrlo važna za socijalni razvoj djeteta. U tom procesu važno je da roditelji i odgojitelji imaju međusobnu suradnju koja u takvim situacijama mora biti tolerantna, otvorena i mora postojati međusobno uvažavanje. Kvalitetna suradnja može dovesti do kontinuiranog razvoja u odgoju i obrazovanju te na taj način omogućiti da se svako dijete osjeti prihvaćenim.

Važno je istaknuti kako se uloga odgojitelja mijenja i to prema ponašanju djece. Kada su djeca mala odgajatelj mora biti sposoban prepoznati njihove potrebe te isto tako mora znati zadovoljiti iste. Kako djeca odrastaju ta se uloga svodi na pružanje potpore u vršnjačkim interakcijama, poticanje učenja kroz igru i slično (Klarin, 2006). Šarić i Modrić (2007, prema Modrić, 2013) ističu važnost odgojitelja te njegov osobni razvoj posebno kada je riječ o socijalnim kompetencijama. Prema tome važno je istaknuti kako se odgojitelji moraju stručno usavršavati, ali isto tako moraju usavršavati i rad s djecom. "Utjecaj obitelji, prijatelja i drugih

važnih osoba na osobni razvoj događa se unutar socijalnog svijeta. Privrženi odnosi čine temelj ljudske civilizacije, prenošenja znanja nužna za preživljavanje i adaptaciju s jedne generacije na drugu. Razvoj je određen bliskim odnosima" (Laursen i Bukowski, 1997, prema Klarin, 2006).

Kada je u pitanju rad s roditeljima to se odnosi na planiranje situacija gdje se javlja aktivno sudjelovanje roditelja u rad kako bi se tako stvorili što bolji rezultati. Takav rad mora uključivati svaki oblik kontakta tj. od formalnih do neformalnih načina komuniciranja s odgajateljima. Takav odnos zahtjeva međusobno informiranje kako bi se mogla stvoriti određena razina odgovornosti u razvijanju dječijeg odgoja. Ako je stvori dobra suradnja tada se stvara i kontinuitet u odgoju i obrazovanju te se dijete razvija u zdravim odnosima. U takvoj suradnji dijete se mora osjećati sigurno, volje i prihvaćeno. Za bolju suradnju važno je da roditelji i odgajatelji mijenjaju određene navike, posebno kada je riječ o komunikaciji. Dobre navike u komunikaciji dovode do unaprjeđenja međuljudskih odnosa.

Kada je riječ o djeci koja pokazuju agresivno ponašanje, suradnja između roditelja i odgojitelja najviše se odnosi na savjetovanje. Kod takve situacije odgojitelji pružaju pomoć roditeljima kako bi mogli bolje razumjeti djetetov razvoj i njegove reakcije. Savjetovanje u radu s djecom s teškoćama socijalne integracije ima funkciju pomoći u odgoju djece. Preduvjeti za to su: (Brajša, Brajša-Žganec i Slunjski, 1999):

- uvid u ponašanje roditelja prema djetetu,
- dekonicioniranje ljubavi prema djetetu,
- smanjenje vlastite frustriranosti zbog svoga neuspjeha,
- prilagođavanje odgojnog postupka prema djetetu,
- stvaranje emocionalne i racionalne inteligencije,
- razvijanje kvalitetne komunikacije odgojitelja s djetetom,
- razvijanje kvalitetnog zajedništva između djeteta, odgojitelja i roditelja.

Odgojitelji razvijaju suradnju sa stručnim timom kao što su psiholozi, socijalni radnici, pedagozi, rehabilitatori. Oni zajedničkim snagama pomažu roditeljima u promjenama ponašanja. Roditelji postižu sljedeće promjene:

- razumijevanje nastanka problema agresije kod djeteta,

- prihvaćanje svoje odgovornosti,
- učenje novih postupaka tj. načina djelovanja,
- kreiranje otvorenih odnosa s drugim ljudima.

Ponekad iza frustracije i ljutnje stoji nedijagnosticirani poremećaj učenja ili ponašanja poput ADHD-a ili autizma, ili je ponekad problem povezan s obiteljskim ili emocionalnim poteškoćama poput traume. Bez obzira na izvor, savjetnik može pomoći vašem djetetu da se izbori s emocijama koje dovode do agresije i nauči ih kontrolirati u budućnosti.

5. ZAKLJUČAK

"Djeca se ne rađaju agresivna, nego agresivno ponašanje uglavnom uče, bilo po modelu, bilo potkrepljivanjem" (Slunjski, 2013. str. 68).

Agresivno ponašanje vrlo je rasprostranjeno kod djece. S obzirom na njihove negativne posljedice, potrebno je tražiti zaštitne čimbenike koji sprječavaju ili smanjuju njihov napredak u ranom razvoju prije nego što postanu visoko nepokolebljivi. Pojava agresivnog ponašnja vidljiva je iz više razloga, a najčešći oblik je obrana vlastitog teritorija. U takvim situacijama osoba koja je agresivna ne pronalazi rješenje iz nastale situacije te se u takvim trenucima javlja borba za svoje mjesto u obitelji, vrtiću, školi ili društvu. Djeca u mnogim situacijama zbog svoje ljutnje i nemoći pribjegavaju agresiji. Oni ne mogu kontrolirati svoje emocije i svoj strah pa je agresija reakcija na isto. U vrtiću se to odnosi na neprihvaćenost u skupini, borba za svoju igraču. U takvim situacijama odgojitelji imaju glavnu ulogu te oni moraju reagirati ako se pojavi sukob. Essau i Conradt (2009) ističu postojanje podtipova agresije, a to su: otvorena agresivnost, reaktivna agresivnost, prekrivena agresivnost, proaktivna agresivnost. Oni smatraju kako roditelji imaju najveću dozu odgovornosti kada je u pitanju razvoj dječije agresivnosti. Ističu kako na razvoj agresivnosti veliki utjecaj ima i socijalna okolina koja utječe na razvoj djece. Agresivno dijete svoju agresiju može razviti ako je agresija vidljiva u njegovom okruženju. Agresija je vrlo često reakcija odgovor na probleme.

Mlađe dijete još uvijek uči razne nove vještine, od korištenja škara do govora složenim rečenicama. Njihovi mozgovi razvijaju ključne vještine regulacije emocija kao što je kontrola impulsa. Djeca se lako mogu frustrirati zbog svega što pokušavaju postići i na kraju ispaliti.

Ako vaše dijete prvi put ide u jaslice ili vrtić, također se navikava na izbivanje iz kuće. Ako se osjećaju nervozno, mogli bi reagirati tako da gurnu sljedeće dijete koje ih živcira. U drugim slučajevima vaše dijete može jednostavno biti umorno i gladno. Ne znaju baš kako se nositi s tim, pa reagiraju ugrizom, udaranjem ili ispadom bijesa. Čak i starije dijete školske dobi može i dalje imati problema s kontroliranjem svoje naravi. Problem s učenjem mogao bi im otežati slušanje, fokusiranje ili čitanje, ometajući njihov uspjeh u školi i izazivajući frustraciju. Ili možda nedavna promjena (kao što je razvod ili bolest u obitelji) izaziva više boli i ljutnje nego što se mogu nositi s njima. Što god bio uzrok agresije vašeg djeteta, vjerojatno će ono s

vremenom razviti više samokontrole. Naučit će koristiti riječi umjesto šakama i nogama kako bi riješili svoje probleme. Ključ je podržavanje njihovih vještina u nastajanju uz puno strpljenja i prilike za vježbanje. Ipak, neće sva djeca izrasti iz agresije bez dodatne pomoći. Razgovarajte s djetetovim liječnikom ako vam se čini da vaši napori nemaju učinka. Djeca vrlo često agresivno ponašanje koriste kako bi došli do svoga cilja. Roditelji moraju imati jasne granice koje će im pomoći u savladavanju agresivnog ponašanja kod djeteta.

LITERATURA

1. Bilić, V., Buljan Flander, G., Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
2. Brajša, P., Brajša-Žganec, A., Slunjski, E. (2002). *Tajna uspješnog roditelja i odgojitelja*. Zagreb
3. Bouillet, D. (2010). *Izazovi integriranog odgoja i obrazovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
4. Dodge, K. A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. In D. J. Pepler & K. H. Rubin (Eds.), *The development and treatment of childhood aggression* (pp. 201–218). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
5. Field, E. M. (2004). *Živjeti bez nasilja*. Zagreb: Naklada Kosinj
6. Essau, C. A., Conradt, J. (2004). *Aggression bei Kindern und Jugendlichen*. München: Ernst Reinhardt Verlag
7. Greenspan, S. I., Wieder, S. (2004). *Dijete s posebnim potrebama: poticanje intelektualnog i emocionalnog razvoja*. Lekenik: Ostvarenje.
8. Hewstone, M., Stroebe, W. (2003). *Uvod u socijalnu psihologiju*. Zagreb: Naklada Slap
9. Katz, L. G., McClellan, E. (1999). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.
10. Klarin, M. (2006) *Razvoj djece u socijalnom kontekstu -roditelji, vršnjaci, učitelji kontekst razvoja djeteta*. Zadar: Naklada Slap, Sveučilište u Zadru
11. Miljak, A. (2009), *Življenje djece u vrtiću; Novi pristupi u shvaćanju, istraživanju i organiziranju odgojno-obrazovnog procesa u dječjim vrtićima*, Zagreb
12. Milanović, M. i suradnice (2014) *Pomozimo im rasti - priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga
13. Potegal, M., Davidson, R. (2003). Temper Tantrums in Young Children: 1. Behavioral Composition. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics* [24\(3\):p 140-147](#)
14. Schwartz, J. L. K., Greenwald, A. G., McGhee, D. E., & (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*(6), 1464–1480.

15. Stouthamer-Loeber, M., Loeber, K. (1998). Development of juvenile aggression and violence: Some common misconceptions and controversies. *American Psychologist*, 53(2), 242–259.
16. Vukasović, A. (1990.), Pedagogija, Tisak, Zagreb.

POPIS SLIKA

Slika 1. Razvoj agresivnosti kroz godine

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI ZAVRŠNOG RADA

Ovim potpisom potvrđujem da sam samostalno pisala svoj završni rad te da sam njegov autor.

(Suzana Brtan)

Svi dijelovi rada koji su u radu citirani ili se temelje na drugim izvorima (knjige, mrežni izvori, znanstveni, stručni ili popularni članci) su jasno označeni kao takvi i adekvatno navedeni u popisu literature.

Suzana Brtan

Zagreb, 2023.